

ESOP – et forskningscenter med definisjonsmakt

Av Einar Øverbye, einar.overbye@sam.hio.no

Publisert i Nytt Norsk Tidsskrift 2010 nr 4, 411-420

ESOP («Equality, Social Organisation and Performance») er ett av Norges få sentre for fremragende samfunnsforskning. Senterets målsetting er å «forstå sammenhengen mellom likhet, sosial organisering og utvikling, både i rike og fattige land, og å utfordre økonomisk teori på grunnlag av erfaringer fra Norden». Norges forskningsråd tilkjente ESOP status som Senter for Fremragende Forskning i 2006. Samtidig ble ESOP tildelt 100 millioner kroner over en tiårsperiode, som senteret supplerer med midler fra andre kilder. Karl Ove Moene ved Institutt for økonomi er senterleder, og Universitetet i Oslo er vertsinstitusjon. ESOPs forskere er i hovedsak rekruttert herfra. I tillegg deltar forskere fra Frischsenteret, Institutt for samfunnsforskning, Handelshøyskolen BI, Norges Handelshøyskole, Universitetet i Bergen, Universitetet i Stavanger og NTNU Trondheim. ESOP har også et nettverk av tilknyttede utenlandske forskere, blant annet fra MIT, UCLA, Berkeley, New York University, Yale og Harvard. I 2009 hadde ESOP en stab på 36 forskere. Selvrapportert publisering i 2009 omfattet bl.a. 53 artikler i tidsskrift eller bøker. Mye av seminar- og medieaktiviteten drives av noen svært aktive forskere ved senteret, som Kalle Moene selv og Steinar Holden. Kalle Moene og Karen Helene Ulltveit-Moe er også mye brukt som kommentatorer i *Dagens Næringsliv*.

ESOPs hovedsete, Institutt for økonomi ved Universitetet i Oslo, er en institusjon med tradisjoner. Siden Ragnar Frischs dager er det en sentral rekrutteringsbase for den politiske og økonomiske eliten i Norge. Dagens statsminister skrev sin hovedoppgave her. Den institusjonelle koplingen mellom instituttet og kommandopostene i norsk statsforvaltning er ikke like sterk i 2010 som i Ragnar Frischs glansdager på 1950-tallet. Men fortiden kaster alltid lange skygger. Studenter og forskere herfra befolker i betydelig grad hva den eldre garde statsvitere kaller maktens jerntriangel: trekanten Norges Bank – Finansdepartementet – Statistisk sentralbyrå. Ansatte på Økonomisk institutt har fortsatt betydelig definisjonsmakt, det vil si innflytelse over de begreper og forståelsesrammer som sentrale samfunnsaktører mer eller mindre eksplisitt bruker til å forstå Norge. ESOPs samarbeidsinstitusjoner omfatter

mange av de nyere institusjonelle konkurrentene til Institutt for økonomi, noe som potensielt gir ESOPs ideer om hva som foregår i Norge større gjennomslag enn Institutt for økonomi har alene, i disse post-Frisch-dager. ESOP publiserer i betydelig grad i prestisjetunge tidsskrift, og samarbeider med de mest prestisjefylte universitetene i verden (se lista over). Mye av dette hadde sikkert blitt skrevet selv om ESOP ikke fantes, men når det presenteres samlet under ESOP-paraplyen, får det større tyngde enn om de enkelte arbeider ble publisert hver for seg. De mange publikasjonene gir ESOP ytterligere akademisk tyngde; og akademisk tyngde øker graden av definisjonsmakt.

ESOPs formål

I årsrapportene deler ESOP virksomheten i fem forskningsområder: velferdsstaten, sosial organisering, utvikling og globalisering, inntekt og sosial mobilitet, institusjoner og samfunnsmodeller. Dette gir inntrykk av en svært bred forskningsagenda, et inntrykk som ikke svekkes av ESOPs etterfølgende forbehold: «Ut fra en *fleksibel fortolkning* dekker disse områdene *det meste* av forskningen ved ESOP» (mine uthevinger). De etterfølgende presiseringene, eksemplarisk framstilt i årsrapporten som en rekke spørsmål, er mer retningsgivende. Fritt oversatt: Hva er velferdsstatens virkninger? Hva avgjør velferdsstaters økonomiske og politiske overlevelsessevne? Undergraver markedskreftene sosiale reformer? Undergraver sosiale reformer markedets effektivitet? Hva er globaliseringens virkninger på inntekts- og levekårsfordelingen? Hva er kostnadene og gevinstene ved økt likhet? Hvilke politiske og institusjonelle løsninger genererer en utvikling i retning av et mer egalitært samfunn? Hva avgjør om egalitære samfunn forblir egalitære over tid?

Jens Bjørneboe skriver et sted at et menneskes største styrke gjerne samtidig er vedkommendes største svakhet. Det samme gjelder forskningssentra. ESOPs vide selvdefinisjon kan være en svakhet, ettersom den gir begrenset felles retning til ESOPs virke. Da er det mulig ESOP over tid fragmenteres, etter hvert som forskere og samarbeidspartnere utvikler sine forskningsinteresser i stadig mer spesialisert retning. Men den vide selvdefinisjonen er samtidig en styrke. For det er uansett vanskelig å styre forskere; selv med en snever avgrensning av tema er det som å gjete harer, eller for å bruke Tone Fløttens (leder av FAFO) sterkere bilde: det er som å kjøre padde i trillebår. Forteller du dem hva de skal gjøre, blir de bare ulykkelige. Ulf Torgersen, professor ved forskningsinstituttet NOVA, hadde følgende rekrutteringsfilosofi: Utlys bredest mulig, ansett de beste, la dem drive med

det de brenner mest for, og den best mulige forskning vil komme ut av det. ESOP, med sitt brede forskningsformål, har mulighet til å følge den torgersenske forskerfilosofi.

Å gi en framstilling av noe så forskningsmessig sammensatt som ESOP, betyr med nødvendighet å velge én ESOP-definisjon blant flere mulige. Det er vanskelig å observere ESOP uten samtidig å bli en deltaker i hvordan ESOP oppfattes av andre; å bli en deltaker i spillet, eller diskursen, om situasjonsdefinisjonen. Det samme gjelder forholdet mellom ESOP og ESOPs fremste forskningsobjekt: det norske samfunnet. Hvis man forsker på et samfunn, og ens forskning på ett eller annet vis siver inn i bevisstheten til aktørene som treffer beslutninger i dette samfunnet, vil ikke dette kunne påvirke samfunnet? Og forteller dette i så fall noe om forholdet mellom *aktører* og *strukturer* i studiet av sosial endring – inkludert studiet av institusjonelle likevekter, som er et sentralt begrep hos ESOP? For innledningsvis å slippe den konkluderende katta ut av sekken, legger kanskje ESOP for mye vekt på institusjonelle strukturer og for lite på politiske aktører. Rommet for aktørers aktive handling, herunder betydningen av hvordan aktører forstår seg selv og strukturene rundt seg, er kanskje viktigere for å forstå de skandinaviske velferdsstatene enn ESOPs teorier og empiriske modeller fanger inn. Dermed blir de institusjonelle strukturene kanskje *skjørrere* enn ESOPs forskere – og forskning – indikerer; samtidig som ESOPs forskning kanskje er med på å gjøre strukturene mindre skjøre, i den grad politiske aktører lar seg overbevise om at ESOPs analyser er korrekte, og begynner å argumentere og handle ut fra dem.

En snevrere definisjon av ESOP

Selv om ESOP definerer seg selv vidt, har senteret en forhistorie som antyder at ESOP har en klarere definert kjerne enn summen av de fem forskningsområdene. I 2003 publiserte Erling Barth og Kalle Moene i samarbeid med Michael Wallerstein boka *Likhet under press – utfordringer for den skandinaviske velferdsmodellen*, en bok som har hatt stor innflytelse på det informerte ordskiftet. Ideene fra denne boka gjenfinnes i søknaden til Forskningsrådet, videreutvikles i flere av ESOPs publikasjoner og oppsummeres (så langt) i Moene, Barth, Krueger, Lind og Mehlums (alle ESOP-forskere) vedlegg nr. 3 til NOU 2009:10 (Fordelingsutvalget): «Den skandinaviske modellen og økonomisk ulikhet». Kjernespørsmålet i dette vedlegget presiseres som følger: «Kan sosial trygghet og kapitalistisk dynamikk kombineres»? Hvis ESOP har et omdreiningspunkt, er dette spørsmålet omdreiningspunktet. Den forskningsmessige empiriske kjernen av ESOP er studiet av det norske samfunnet,

spesifisert som den norske – eller skandinaviske – «modellen» (mer om denne seinere). Under dette ligger en forskningsmessig teoretisk kjerne, som er studiet av komplekse politisk-økonomiske likevekter. Rundt denne teoretisk-empiriske kjernen finnes et større ESOP-omland, fra felt så forskjellige som utviklingsøkonomi (Moene) og eksperimentell økonomi (Cappelen). I det følgende konsentreres framstillingen om ESOPs kjerne.

ESOPs kjerne

Moene, Barth, Krueger, Lind og Mehlum (heretter: Moene m.fl.) påstår at i de skandinaviske landene representerer sosial trygghet og kapitalistisk dynamikk komplementære og selvkorrigerende ordninger. Kombinasjonen av trygghet og effektivitet presenteres som en *institusjonell likevekt*. Det fører for langt å redegjøre for de mange resonnementer som ligger bak dette likevektsbegrepet. Men her er noen hovedpoeng:

De skandinaviske velferdsstatene bedrer svake gruppers forhandlingsposisjon i arbeidsmarkedet, ettersom lønna vanskelig kan ligge under minstenivået i velferdsordningene. Dette presser sammen lønnsfordelingen nedenfra. Høyere minstelønner fører til at flere ønsker velferdsordninger med høye minstenivåer, for derigjennom å være forsikret mot fall i inntekten om de skulle miste arbeidet. Partier som må konkurrere om velgere for å erobre eller holde på makten, reagerer på velgernes etterspørsel ved å innføre høyere minstenivåer, noe som leder til ytterligere sammenpressing av lønnsstrukturen i en selvforsterkende prosess.

En annen likhetsskapende mekanisme går via systemet for lønnsforhandlinger. Hvis arbeidere forhandler individuelt med arbeidsgiveren, er det den enkeltes forhandlingsmakt som avgjør. Men oppretter arbeiderne en fagforening, må fagforeningen ha noen prinsipper som rettferdiggjør hvordan den fordeler samlet lønn mellom medlemmene. De enkelte medlemmers forhandlingsmakt er ikke lenger et tilstrekkelig avlønningsskriterium; rettferdsnormer som det kan oppnås enighet om blant medlemmene blir viktige. Hvis flere fagforeninger slår seg sammen, blir forhandlinger mellom fagforeningene om hvilke rettferdsnormer som skal gjelde også viktige. Lik lønn for arbeid av samme verdi er et eksempel på en slik rettferdsnorm. Tilnærmet altomfattende, sentraliserte fagforeningssammenslutninger betyr videre at også de arbeidsløse er potensielle fagforeningsmedlemmer. Derfor blir sentraliserte fagforeningssammenslutninger, i større grad

enn frittstående fagforeninger, opptatt av ikke å stille så høye lønnskrav at arbeidsledigheten stiger. I Norge har dette resultert i at likelønn og lønnsmoderasjon er bakt sammen i begrepet solidarisk lønnspolitikk.

Når lønningene blir omtrent like for samme type arbeid, uavhengig av produktiviteten i den bedriften arbeiderne er ansatt i, får arbeidsgivere i høyproduktive bedrifter en ekstra gevinst og arbeidsgivere i lavproduktive bedrifter en ekstra kostnad, sammenliknet med en situasjon der lønningene blir fastlagt på bedriftsnivå. På sikt bidrar dette til at lavproduktive bedrifter går konkurs mens høyproduktive bedrifter får ekstra midler til å ekspandere, slik at produktivitetnivået i økonomien som helhet gradvis heves. En beslektet effektiviseringsmekanisme, som rett nok poengteres mer av Rodrik (også tilknyttet ESOP) enn av Moene m.fl., er at en sjenerøs velferdsstat kompensere taperne av økonomisk globalisering. Velferdsstaten gjør det dermed lettere for politikere å åpne økonomien for konkurranse utenfra uten å risikere en proteksjonistisk motreaksjon blant velgerne. Konkurranse utenfra virker i neste omgang skjerpene på den innenlandske effektiviteten. Velferdsstaten blir en løsning på et vanskelig selvbindings-problem: Hvordan kan de potensielle vinnerne av økonomisk globalisering binde seg til å bruke en del av gevinsten til å kompensere de potensielle taperne av globalisering, på en måte som er troverdig sett fra de potensielle tapernes synsvinkel?

Spissformulert antar Moene m.fl. at den skandinaviske samfunnsmodellen kjennetegnes av en implisitt fordelingsmessig koalisjon mellom lavinntektstakere og høyinntektstakere mot middelklassen. Lavinntektstakere tjener på lønnsammenpressing og sjenerøse minstenivåer i velferdsordningene; høyinntektstakere tjener på god avkastning av høyeffektiv produksjon. Dette innebærer *omfordeling fra midten til begge ender av inntektsfordelingen*. Summen av de strukturelle mekanismene resulterer i en institusjonell likevekt der høy grad av likhet ikke undergraver økonomisk effektivitet, men tvert om stimulerer økonomisk effektivitet.

ESOP – deltaker så vel som tilskuer?

ESOPs forskere er gode på avanserte multivariate analyser basert på OECD-statistikk og tilsvarende komparativt datamateriale. Men har ESOP også et normativt budskap? Nei og ja. I prinsippet nei, for ESOPs interesse for den skandinaviske modellen kan presenteres som et eksempel på det vitenskapsfilosofen Thomas Kuhn kaller *puzzle-solving*. Eksistensen av små,

åpne økonomier som kombinerer effektivitet og likhet er temmelig vanskelig å forklare (dvs. representerer et puzzle) innenfor et tradisjonelt, nyklassisk økonomisk paradigme. ESOPs teoretiske ambisjon er å forklare dette puzzle, så langt det rekker innenfor det nyklassiske paradigmet, men – i den grad dette ikke er mulig – ved å trekke veksler på den store, heterogene samlingen teorier som går under fellesbetegnelsen «institusjonell økonomi». Men svaret kan likevel i praksis være ja, forutsatt at ESOPs lesere ønsker å bevare den skandinaviske modellen. ESOPs diagnose – forutsatt at den er riktig – kan da inngå i arsenalet av argumenter politiske aktører kan bruke til å nøytralisere aktører som handler på måter som (ut fra ESOPs diagnose) undergraver modellen. ESOP kan for eksempel gjøre det vanskeligere for politiske entreprenører både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden å få gjennomslag for mindre sentraliserte organisasjonsformer, ved å frata dem legitimerende argumenter.

ESOPs innsikter (forutsatt at de virkelig er innsikter) kan i prinsippet også brukes av de som ønsker å bygge ned den skandinaviske modellen. ESOP har slik sett et ryddig forhold til skillet mellom «er» og «bør». Men i praksis er det ikke lett for annerledes tenkende å befinne seg i et hjørne der man pålegges rollen å være for lavere grad av likhet og lavere grad av effektivitet samtidig. Praktisk-normativt vil derfor ESOPs analyser (hvis de holder vann) temmelig entydig gi ammunisjon til de som ønsker å bevare et samfunn som kombinerer høy grad av likhet og høy grad av effektivitet. I praksis har derfor ESOP et temmelig entydig normativt budskap, selv om dette i prinsippet kan oppfattes som en utilsiktet effekt av deres teoretiske forskningsambisjon. I den grad dette i-praksis-normative budskapet får gjennomslag, og preger situasjonsdefinisjonen til sentrale aktører med beslutningsmakt, blir ESOP ikke bare en observatør av den skandinaviske modellen: ESOP *qua* institusjon blir da samtidig til en av aktørene som bidrar til å opprettholde den skandinaviske modellen. Dette er i så fall – noe ironisk – en «idémessig/overbygnings»- mer enn en «strukturell/basis»-faktor bak modellens overlevelse; dvs. en type faktor som ESOP – med sin økonomisk-strukturelle bias – ikke er så opptatt av.

Er virkelig middelklassen svarteper i Norge?

Ettersom det normativt vil være vanskelig å argumentere mot Moene m.fl. hvis deres analyse av den norske modellen er korrekt, blir spørsmålet i praksis om analysen er korrekt eller ei. Det er derfor på sin plass å redegjøre for litt av kritikken. For det første: Er det virkelig riktig

at i Norge omfordeles inntekt fra middelklassen til lavinntektstakere og høyinntektstakere? Teoretisk sett er det en problematisk antakelse, ettersom den går på tvers av de to klassiske teorier om omfordelingens retning i et demokrati: Meltzer-Richard-hypotesen og Directors hypotese. Dennis Mueller skriver at ut fra Meltzer-Richard hypotesen skjer omfordeling i et demokrati fra de som tjener mer enn medianinntekten til de som tjener medianinntekten eller mindre: de fattige allierer seg med midlere middelklasse, mot øvre middelklasse og de rike. Directors konkurrerende hypotese antar derimot at omfordeling fra begge ender av en fordeling til midten på lang sikt er mer stabilt enn omfordeling til ett av ytterpunktene i en fordeling. Hvis Director har rett, skjer omfordeling i et demokrati fra både fattige og rike til middelklassen. Hvis Moene m.fl. har rett i at omfordelingen i Norge tvert om går fra midten til begge ytterpunkter, er det – ut fra resonnementene til både Meltzer-Richard og Director – grunn til å tro at den norske institusjonelle likevekten er ekstremt skjør. Men er virkelig middelklassen taperen?

Moene m.fl. påpeker at mange velferdsordninger kan være forsikringsmotivert mer enn omfordelingsmotivert. Velgerne ønsker sikkerhet overfor diverse sosiale risikoer (arbeidsløshet, uførhet, sykdom m.v.) og ikke nødvendigvis omfordeling til de fattige. En indikasjon på dette er at sosialforsikringene (trygdene) vanligvis er inntektsgraderte, det vil si de sikrer velgerne ca. 60 prosent av «tilvant inntekt» om uhellet skulle være ute. Dette betyr at middelklassen har stor glede av sosialforsikringene. Samtidig er ikke ordningene forsikringsmatematisk nøytrale, de inneholder også rene omfordelingselementer. Norges sosialforsikringer kjennetegnes av høye minstenivåer og forholdsvis lave «tak» på inntektsgraderingen (inntekter over 6 ganger folketrygdens grunnbeløp, 463 846 kroner per 1. mai 2010, gir sjelden rett til ytelser). Det gir en fordelingsprofil omtrent som forventet ut fra Meltzer-Richard: de fattige og middelklassen vinner på bekostning av høyinntektstakere, ettersom det ikke er tilsvarende tak på skattene som finansierer sosialforsikringene. Lenger syd i Europa, særlig i middelhavslandene, er minstenivåene mye lavere, mens inntektsgraderingen er like sterk eller sterkere enn i Skandinavia; det gir en fordelingsprofil mer i tråd med Directors hypotese, fra begge ender av inntektsfordelingen mot midten. (Europeiske sosialforsikringer er delvis skattefinansierte, og ettersom de fattige betaler indirekte skatter samtidig som de er ekskludert fra ordningene, kan det også skje omfordeling fra bunnen av inntektsfordelingen.) Poenget i denne forbindelse er at norske sosialforsikringer ikke har en spesielt eksotisk fordelingsprofil: for hver enkelt ordning er ikke fordelingsretningen fra midten mot ytterpunktene. Tilsvarende for velferdsstatens tjenester.

Inntektsavhengige egenandeler er lite utbredt, hvilket betyr at også middelklassen slipper å betale for tjenestene, samtidig som middelklassen bruker offentlige helsetjenester i like stor eller større grad enn de fattige. Den økonomisk viktigste sosialforsikringen er for øvrig alderspensjonen, og ettersom rike mennesker lever lenger enn fattige, har øvre middelklasse og overklasse større glede av denne sosialforsikringen enn landets lavinntektstakere. Det er derfor tvilsomt at middelklassen er taperen i den norske velferdsstaten. I det minste demper velferdsstatens utforming den omfordeling-fra-midten-til-ytterpunktene som Moene m.fl. mener å kunne påvise. Studerer man fordelingseffekten av velferdsstatens utforming, er heller spørsmålet om vi er på glid fra en Meltzer-Richard-type fordeling mot en Director-type fordeling, det vil si over mot ordninger der middelklassen vinner både på bekostning av de rike og de fattige. Klarere sammenheng mellom inn- og utbetalinger i det nye pensjonssystemet, og generelt sterkere vektlegging av arbeidsincentiver i utformingen av velferdsordningene, kan få en slik effekt. Dette vil være hipp som happ i den grad ESOPs forskere utelukkende er opptatt av å forklare det *puzzle* at den skandinaviske modellen har vist seg å være stabil (så langt). Men det er ikke fullt så likegyldig hvis ESOPs ansatte dypt under forskernes interesseløse stirren også har et normativt ønske om å befeste institusjonelle løsninger som sikrer omfordeling til de fattigste. Hvis det siste er situasjonen, kan det oppstå en spenning mellom en rent forklarende og en normativ teoretisk ambisjon.

Har virkelig høy grad av likhet ingen produktivetskostnader?

Høye minstesatser i velferdsordningene presser opp minstelønnene. Lønnssammenpressing presser ut arbeidsgivere med lavproduktive bedrifter. Men det presser også ut lavproduktiv arbeidskraft; i hvert fall lavproduktiv arbeidskraft som ikke kan oppgraderes og reaktiveres. Norge har en av verdens høyeste andeler uførepensjonerte. Det skyldes i noen grad uførepensjonens vide personkrets, som gir trygd til mennesker som i andre land ville vært henvist til sosialhjelp. Men det kan også være en følge av de høye minstelønnene. Lav sysselsetting blant folk med permanent lav arbeidsproduktivitet er antagelig en av kostnadene ved den norske velferdsmodellen. Er det en effektiv utnyttelse av samfunnets totale arbeidskraftreserve å gi lavproduktive trygd framfor å ha dem i arbeid til lav lønn? Kanskje, men ikke sikkert. Hvis den norske modellen også har effektivitetskostnader, blir det et empirisk spørsmål hvilke effekter som er sterkest: de effektivitetsfremmende eller de effektivitetshemmende. Da reduseres elegansen i Moene m.fl.s resonnementer.

Samtidig underslår ikke ESOP likhetens pris; tvert om er marginal arbeidskrafts problemer på arbeidsmarkedet et tema forskere i ESOP-tilknyttede institusjoner har analysert grundig, for eksempel Bernt Bratsberg og Knut Røed. Barth, Bratsberg og Raaum har også studert om den norske velferdsstatens design risikerer å trekke til seg innvandrere med høy sannsynlighet for å trenge offentlige stønader og tjenester, som er et annet mulig effektivitetstap. Dette er bare noen av ESOPs mange bidrag i studiet av likhetens kostnader. Det er tankevekkende at ESOPs forskere samtidig har analysert strukturelle faktorer som presser politikere i retning av å innføre høye minstenivåer i velferdsstaten, og levert analyser som kan gi politikere grunner til å unngå for høye minstenivåer. Indirekte illustrerer dette spenningen mellom teorier som understreker institusjonelle *strukturers* og teorier som understreker politiske *aktørers* betydning for å forklare politisk stabilitet og endring.

Aktører, strukturer og tilfeldigheter

Hvis det finnes et underliggende teoretisk grunnsyn bak ESOP som kan spissformuleres i én setning, må det bli at aktører betyr noe, men strukturer avgjør. Det er ulike institusjonelle strukturer som fører til at aktørers samhandling stabiliserer seg i ulike typer samfunnsmessige likevekter, og det er også strukturelle forhold (indre som ytre) som gir grobunn for framvekst av nye typer aktører, som handler slik at eksisterende likevekter bryter sammen. Men kanskje undervurderer dette strukturelle grunnsynet betydningen av hvordan aktørene selv oppfatter de strukturene de inngår i; for folk handler rasjonelt ikke bare i en strukturell setting, men også avhengig av hvordan de oppfatter denne settingen. Som nevnt tidligere er det til og med tenkelig at ESOP selv, i den grad deres forskningsresultater blir lest og trodd av aktører med beslutningsmakt, kan påvirke hva disse beslutter. Er det kanskje heller slik at strukturer betyr noe, men aktører avgjør?

Politiske aktørers selvstendige handlingsrom avhenger av om de kan påvirke velgernes preferanser, eller om velgernes preferanser følger av deres plassering i samfunnsstrukturen. Hvis velgernes preferanser er strukturelt bestemt, er politiske aktører fanget av strukturene (i hvert fall i et demokrati). De fleste av ESOPs forskere er økonomer, og de tar utgangspunkt i Rasjonell Aktør Teori (RAT). Men innen Rasjonell Aktør Teori er det to konkurrerende tradisjoner i studiet av velgeratferd, med helt ulike implikasjoner for aktør–struktur-debatten. Den første tradisjonen antar at rasjonelle velgere stemmer på de politikere som tilfredsstillere deres materielle interesser; og disse interessene utleder forskerne av velgernes plass i

samfunnsstrukturen. Kall dette grunn-RAT. Flere av ESOPs arbeider er innen denne tradisjonen. Den andre tradisjonen, som har røtter tilbake til Joseph Schumpeter, tar utgangspunkt i at en enkelt stemme som regel er en av flere millioner, og sannsynligheten for at én stemme vil avgjøre et valgfalld er mindre enn sannsynligheten for å bli overkjørt på veien til valglokalet. Fordi betydningen av en enkelt stemme er tilnærmet lik null har økonomisk rasjonelle velgere lite incentiv til å stemme ved valg, og de har tilsvarende lite incentiv til å betale informasjonskostnadene for å finne ut hva som er deres interesser i utgangspunktet. Denne teorien, kall den dyp-RAT, gjør det til en mer komplisert oppgave å forstå hvordan velgere danner seg oppfatninger av hvilke politikere de bør stemme på. Det åpner muligheten for at politikere har innflytelse over hvordan velgere stemmer; en voksende gren innen politisk psykologi studerer nettopp dette. Dette er et spørsmål om ulike politikeres mediemakt og dertil hørende evne til å få sin situasjonsdefinisjon (eller ideologi, eller diskurs; kjær teori har mange navn) til å dominere opinionens forestillingsverden på det tidspunkt valget finner sted. Velgeres rasjonelle uvitenhet om politikk åpner også for at andre aktører – så som byråkrater innenfor og forskere utenfor statsapparatet – har selvstendig rom til å påvirke velferdsstatens design, hvis de er blant dem som har regjerende politikeres tillit.

Det er gjort forsøk på å bygge broer mellom grunn-RAT og dyp-RAT. Mitt eget forslag i så måte er å analysere valghandlingen som et *signal* folk sender til sine nære omgivelser (som økonomer vil kalle prinsipaler og sosiologer signifikante andre), for å oppnå større tillit og troverdighet blant disse. Hvis dette er valghandlingens egentlige motiv, kan det være rasjonelt for den enkelte å betale informasjonskostnadene for å forstå hva ens nære omgivelser oppfatter som politisk ønskelig. Men da vil stemmegivningen ikke bare avspeile materielle interesser, men også hvilke politiske rettferdsoppfatninger som den enkelte tror det er enighet om i sine nære omgivelser, ettersom det er oppslutning om disse som får vedkommende til å framstå som en person andre kan ha tillit til. Dermed må man ta standpunkt til spørsmålet om hvordan velgernes rettferdsoppfatninger dannes, og hvor påvirkbare de er for ulike typer innflytelse: herunder innflytelse fra ideer og forskningsresultater. Kanskje de høye minstenivåene i de skandinaviske velferdsstatene har mer sammenheng med normative argumenter som majoriteten godtar, enn majoritetens egeninteresse i høye minstenivåer. Hvis ESOP-forskeres antakelser om gunstige institusjonelle likevektstilstander siver helt ned på velgernivå (i popularisert form via massemedia, inkludert *Nytt Norsk Tidsskrift*), kan til og med disse komme til å inngå blant de ideer velgere, hvis grunnleggende interesse er å framstå som kloke og tillitvekkende personer, legger vekt på før de stemmer. Summa summarum:

Enkle grunn-RAT-forestillinger om hva som motiverer velgernes handlinger fører til at betydningen av samfunnsmessige strukturer overvurderes, og aktørenes egen forståelse av det samfunnet de inngår i undervurderes, i studiet av politisk stabilitet og endring. For å fange opp det siste bør kvantitative empiriske studier suppleres med historisk-kvalitative studier og sammenliknende case-studier, der man kommer tett nok inn på aktørene til å identifisere hvilken mening de selv tilskriver sine handlinger. ESOP har en så omfattende publiseringsportefølje at det er vanskelig å finne et tema som ikke er dekket, men mange av den siste typen studier er det ikke, i hvert fall ikke når det gjelder å undersøke om den skandinaviske modellen er stabil eller i endring.

De gamle vikinger i fortidens skandinaviske modell var framfor alt opptatt av om en mann hadde lykken med seg. For den som har lykken med seg er favorisert av nornene, som spinner skjebnetrådene; og selv gudene er underlagt skjebnen. Kanskje både strukturelle determinanter og aktørers egne handlingsvalg er utilstrekkelig til å forklare og forstå den skandinaviske modellens robusthet. Kanskje tilfeldigheter, et annet ord for hell og uhell, er det som i siste instans er utslagsgivende. Den norske oljen er det opplagte eksempel på tilfeldighetenes spill, men det er bare den mest åpenbare av en rekke historiske tilfeldigheter som har plassert de skandinaviske land i utkanten av det kaos Europa har vært igjennom flere ganger i løpet av de siste hundre årene; i utkanten, men alltid med kort vei til det store europeiske markedet. Vi er land som har hatt lykken med oss. Statistisk sett skulle man ikke tro dette er en varig tilstand; en eller annen form for regresjon mot gjennomsnittet, også kalt nemesis, bør før eller seinere sette inn. Men så langt har det holdt. Forklaringer på samfunnsmodellens robusthet som legger hovedvekten på gunstige tilfeldigheter er upopulære både blant strukturdeterminister og aktørvoluntarister; for hvis de er riktige, er det begrenset hva både kvantitative og kvalitative studier kan fortelle oss om hvorfor samfunnet er blitt som det er blitt, og hvor det vil ta veien. ESOP oppfordres herved til å lage et eget delprosjekt om tilfeldighetenes betydning for den skandinaviske modellen, i alle dens nasjonale varianter. Georg Johannesen mente i sin tid at den hegelske historiske logikk setter seg igjennom med list, og konkluderte: «de listige blant dere er kallet». Men hvem vet om ikke den historiske logikk ved nærmere ettersyn oppløser seg i et hav av tilfeldigheter, der de listige overlistes av de heldige.

Etterord

Bare i 2009 publiserte ESOP 219 tekster. Denne framstillingen har gjort dem urett, ettersom ESOPs «kjerne» på ingen måte gjenfinnes i alle ESOPs tekster, der temaene er såpass ulike som «er barnehage bra for barna» (Havnes og Mogstad), «on the geometry of the instrumental variable estimator» (Mehlum) og «Culture: An empirical investigation of beliefs, work, and fertility» (Fernández og Fogli). Men igjen: Hvis ESOP har en kjerne, er det jakten på institusjonelle likevekter som realiserer ulike kombinasjoner av likhet og effektivitet. Akademisk tyngde i form av prestisjegivende akademisk publisering på diverse andre områder høyner ESOPs normativt-politiske gjennomslagskraft mht. ESOPs analyse av den skandinaviske modellens virkemåte her hjemme. Kanskje dette kan betraktes som en utilsiktet effekt av rasjonell akademisk atferd innen de fem brede forskningsområder der ESOPs mange forskere i dag er aktive?

Takk til Ann-Helén Bay, Kåre Hagen, Ivar Lødemel, Lars-Inge Terum, Pål Veiden, Haakon Vennemo og redaksjonen i *Nytt Norsk Tidsskrift* for kommentarer til tidligere utkast.

Litteratur

Barth E, K Moene og M Wallerstein. 2003. *Likhet under press*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Barth E, B Bratsberg og O Raaum. 2004. *Mulighetenes land? Inntektsprofiler for innvandrere til Norge og USA*. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 45 (4): 637-658.

Fernández R (med A Fogli). 2009. *Culture: An empirical investigation of beliefs, work, and fertility*. *American Economic Journal: Macroeconomics* 1(1): 146-177.

Havnes T og M Mogstad. 2009. *Er barnehage bra for barna?* *Økonomiske analyser* 28(4): 42-48.

Kuhn, T. 1979. *The structure of scientific revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.

Mehlum H. 2009. *On the geometry of the instrumental variable estimator*. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 71 (3): 427-435.

Mueller D. 1989. *Public Choice II*. Cambridge: Cambridge University Press.

Moene K, E Barth, I Krueger, J T Lind og H Mehlum. 2009. *Den skandinaviske modellen og økonomisk ulikhet*. Bilag 3 til NOU 2009:10 (Fordelingsutvalget), Oslo: Finansdepartementet.

Rodrik D. 1998. *Why do more open economies have bigger governments?* *Journal of Political Economy* 106: 997 - 1032.

Schumpeter, J A. 1942. *Capitalism, socialism and democracy*. New York: Harper & Row.

Øverbye E. 1995. Making a case for the rational, self-regarding, “ethical” voter – and solving the Paradox of Not Voting in the process. *European Journal of Political Research* 27: 369-396.